

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК ФАКТОР ВІКТИМІЗАЦІЇ

У статті досліджено прояви агресивної поведінки підлітків, як фактору віктимізації. Розглядається агресивність підлітків, яка може спровокувати насильство.

Ключові слова: агресія, насильство, віктимна поведінка, фактори віктимізації.

Папуша В. В. Агрессивное поведение подростков как фактор виктимизации. В статье исследовано проявления агрессивного поведения подростков, как фактора виктимизации. Рассматривается агрессивность подростков, которая может спровоцировать насилие.

Ключевые слова: агрессия, насилие, виктимное поведение, факторы виктимизации.

Papusha V. V. Aggressive Teenagers Behaviour as Factor of Victimization. The teenagers aggressive behaviour aspects as factor of the victimization, are exposed in the article. Teenagers' aggression provoking violence is considered.

Key words: aggression, victim behaviour, factors of victimization, violence.

Постановка наукової проблеми та її значення. Агресія у дітей широко розповсюджене явище на ранніх етапах розвитку. Однак під час становлення особистості дитини її поведінка соціалізується. Тому, прояви агресії і агресивності в дитячих учбових закладах, у повсякденному житті є проблемою, яка все більше хвилює науковців, оскільки в останні роки спостерігається зростання цинізму, ворожості та жорстокості у неповнолітніх. Дитина під час навчання, відпочинку та в родинному колі стикається з комплексом соціальних та біологічних факторів, які по-різному впливають на її поведінку. Вивчення соціальних та індивідуально-особистісних детермінант надасть можливість зрозуміти психологічні особливості агресивної поведінки та насильства, сприятиме покращенню можливостей своєчасного прогнозування та корекції їх проявів на початковій стадії [2]. Необхідно зазначити, що, незважаючи на високий рівень віктимізації поведінки дітей і підлітків, її генеза залишається недослідженою і практично невисвітленою у науковій літературі. Вивчення причин віктимізації поведінки представників підростаючого покоління дозволить не лише попереджувати формування «циклів насильства» [6; 8], а й суттєво

зменшити кількість злочинів проти дітей та підлітків, зокрема через запобігання становлення у них віктимної поведінки.

Аналіз останніх досліджень показав, що останнім часом все більше зацікавлення науковців і практиків викликають такі проблеми як: агресії, насильства і віктимології.

Як вітчизняні, так і зарубіжні вчені досліджували особливості агресивної поведінки осіб різних вікових груп (К. Бютнер, О. Дроздов, Г. Паренс, І. Фурманов та інші). Г. Андреева, Л. Берковіц, Н. Воляннюк, С. Завражин, С. Шебанова – вивчали різні форми агресивної поведінки. Зв'язок агресивності з конфліктами досліджували Г. Васильєва, Г. Ложкін, В. Мерлін, М. Неймарк. Більше уваги у цих дослідженнях зосереджується на поведінці агресора, а особливості віктимної поведінки потенційної жертви майже не висвітлюються. Але ж відомо, що поведінка потенційної жертви дуже впливає на характер розгортання агресивної взаємодії та її наслідки (Р. Берон, Д. Річардсон, К. Ізард та інші).

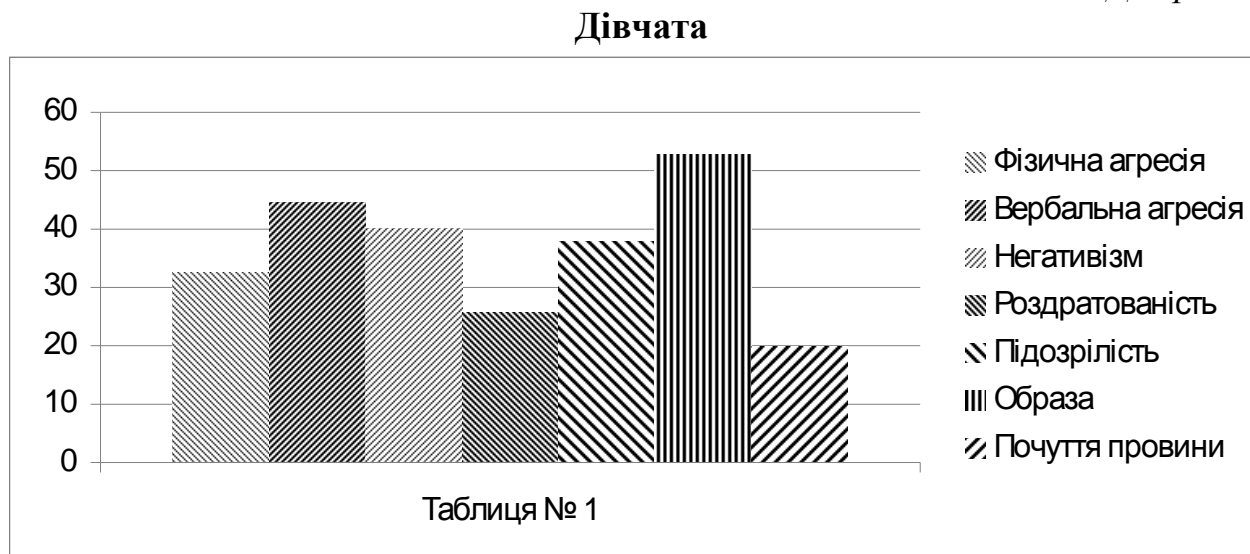
Часто, саме поведінка потенційної жертви є причинною актуалізації агресивних проявів з боку потенційного агресора. **Мета роботи** – визначити соціально-психологічні чинники віктимної поведінки підлітків. **Завдання дослідження:** емпірично дослідити прояви агресивної поведінки підлітків, як фактору віктимізації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. За основні детермінанти, що призводять до віктимності, на думку О. М. Хархан, виступають поєднання агресивності, тривожності та навіюваності. Віктимізуючий вплив агресії полягає в активній провокації насильства, вплив тривожності – у сприйнятті навколишнього середовища, як невизначеного і ворожого, від якого підліток захищається способами, що не завжди мають конструктивний характер [10].

У дослідженні брали участь 30 учнів 10–11-х класів ЗОШ № 12 м. Рівне. За результатами дослідження методики «Діагностика показників агресії А. Баса і А. Даркі» виявлено, що у хлопців переважає вербальна агресія, що становить 63,5 %, а у дівчат найбільше виражена образа – 52,7 % (*діаграма 1*). Хлопці негативні відчуття проявляють як через форму (крик, сварка), так і через зміст вербальних звернень до інших осіб (погрози, образи та приниження). Дівчата виявляють заздрість та ненависть до оточуючих, що обумовлено відчут-

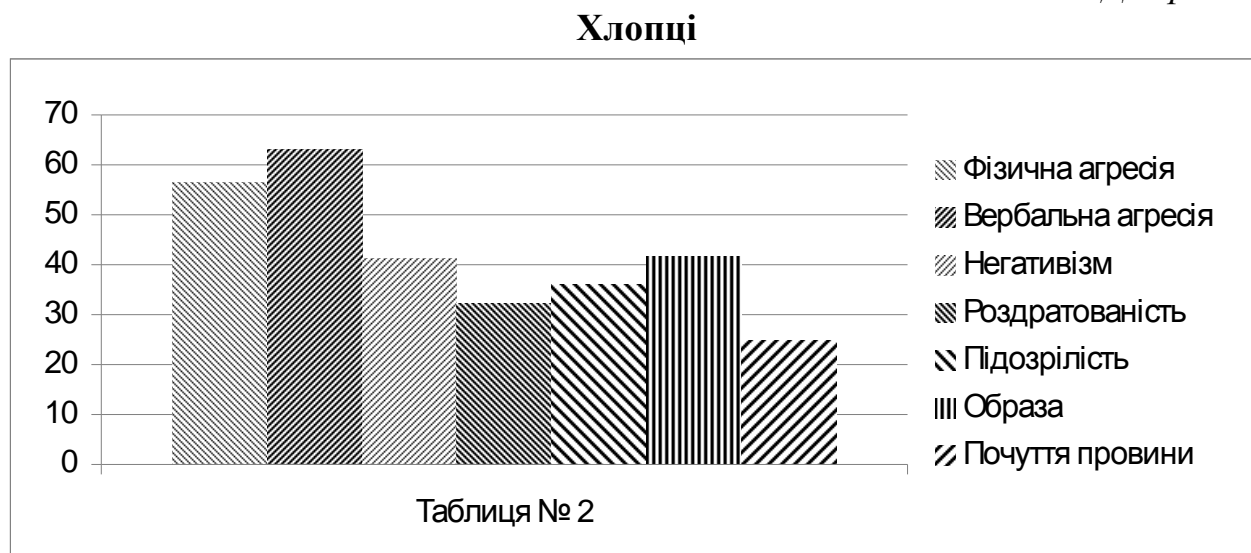
тям гніву, невдоволеності, незадоволеністю всім світом за дійсні або уявні страждання.

Діаграма 1

Фізична агресія у хлопці вище середнього – 57,6 %. Це свідчить про те, що вербальна агресія може плавно перерости у фізичну. Негативізм у дівчат та у хлопців на однаковому рівні – 40 %. Проте, найменше почуття провини виявлено у дівчат 19,8 %, а у хлопців 24,8 % (діаграма 2).

Діаграма 2

У підлітковому віці вербальна агресія у хлопців є домінантною, оскільки вплив оточуючих ровесників впливає на психіку дітей. Вияв непокори до батьків і вчителів, девіантна поведінка – все це вказує на те, що вербальна агресія може перерости у фізичну. Виявлена образа у дівчат свідчить про нелегкі взаємостосунки особистості у соціумі – особливо в сім'ї, з ровесниками, вчителями.

Діти підліткового віку особливо залежні від мікросередовища і конкретної ситуації. Одним з визначальних елементів мікросередовища у тих відносинах, що формують особу – це сім'я. При цьому, вирішальним є не її склад, а атмосфера, взаємостосунки, які існують між дорослими членами сім'ї та між дорослими і дітьми. Нами було досліджено прояви різних форм агресії у підлітків (табл. 1).

Таблиця 1

Прояви різних форм агресії у підлітків, %

Вікова група	Форми агресивності							
	фізична		непряма		вербальна		негативізм	
	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.	хл.	дів.
14–16-літні підлітки	61	71	51	61	72	68	65	73

Встановлено, що рівень фізичної форми агресивної поведінки найбільш виражений у дітей робітників, а найбільш агресивними є діти з середовища будівельників. Разом з тим, підліткам цієї групи притаманний мінімальний рівень негативізму. Вербальні форми агресивної поведінки типові для більшості підлітків із сімей військово-службовців. Ці підлітки відрізняються порівняно невисоким рівнем фізичної форми агресивної поведінки. За рівнем непрямої агресії на першому місці підлітки із сімей працівників, які займають керівні посади. Підвищений негативізм спостерігаємо у підлітків з інтелігентних сімей, значно менше – у підлітків із середовища підприємців та торгових працівників. У цьому разі визначальним є не лише матеріальний добробут, але і притаманне цьому середовищу прагнення уникати конфліктів, не загострювати ситуацію.

Наступні результати ми отримали за методикою «Соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда». А саме, за шкалою «прийняття себе» високий рівень мають 15,6 % дівчат і 28,6 % хлопців. Виявлено, що у хлопців проявляється вищий рівень прийняття себе, проте, у дівчат спостерігаємо вищий рівень розвитку рефлексії. При подальшому порівнянні результатів виявлено, що середній рівень самоприйняття мають 64,7 % дівчат і 53,7 % хлопців. Ці показники майже не відрізняються і свідчать про те, що як серед дівчат так і серед хлопців наявно багато осіб з адекватним самоствавленням.

Серед хлопців виявлено 6,2 % осіб з низьким рівнем самоприйняття, а серед дівчат – 15,6 %. Це свідчить про те, що дівчата більш схильні до самокритики, для них характерне неадекватне самоствавлення.

Порівнявши результати за шкалою «неприйняття себе» ми бачимо, що серед хлопців 7,3 % з високим рівнем неприйняття себе, тоді як у дівчат 23,4 %. Високий рівень неприйняття себе свідчить про негативне сприйняття себе, негативне емоційно-ціннісне ставлення людини до себе та про недостатній рівень самоповаги. Зазначимо, що таке ставлення в більшій мірі стосується дівчат. Це може свідчити про те, що дівчата у порівнянні з хлопцями більш критично відносяться до себе, перебільшують свої недоліки та мають пониженою самооцінку.

Середній рівень за шкалою «неприйняття себе» виявлено у 52,4 % дівчат і 51,8% хлопців, а низький рівень за цією шкалою – 20,3 % дівчат і 41,7 % хлопців.

Порівнюючи результати хлопців і дівчат за шкалою «прийняття інших», ми отримали такі результати: 12,3 % дівчат мають високий рівень, тоді як серед хлопців виявлено 29,2 % осіб з високим рівнем. Це свідчить про те, що хлопці в більшій мірі схильні сприймати інших позитивно, оскільки очікують від них позитивної оцінки. Середній рівень «прийняття інших» має 52,8 % дівчат і 64,7 % хлопців.

Порівнюючи показники дівчат і хлопців за шкалою «неприйняття інших», виявлено, що високий рівень спостерігаємо у 16,5 % дівчат і 8,1 % хлопців. Тобто серед дівчат більше осіб, які помічають негативні якості, вони не бажають довіряти оточуючим, тримаються осторонь, їх насторожує позитивне ставлення інших до себе, хвилює думка оточуючих, хоча ставляться до них неприхильно. Середній рівень «неприйняття інших» має 49,1 % хлопців і 71,2 % дівчат. Низький рівень за шкалою «неприйняття інших» має 41,9 % хлопців та 11,1 % дівчат.

Для висновку про наявність провокуючої віктимної поведінки нами було проведено діагностування за методикою «Схильності до віктимної поведінки» І. Малкіної-Пих [3]. Зазначимо, що у відповідях на питання анкети виявлено залежність членів досліджуваної групи від гендерної приналежності. Особливо у питаннях прийняття агресивної поведінки, у можливості до реалізації агресивної віктимної поведінки та у можливості знайти виправдання агресії. Було отримано такі результати: 18,5 % хлопців та 12,9 % дівчат «частіше за все» не відповідають за свої вчинки під час агресії; 25,8 % хлопців та 19,7 % дівчат вважають, що жертви, як правило, самі винні. Дівчатам частіше притаманна думка, що людина повинна відповідати за власну

поведінку незалежно від того, наскільки агресивно поводить себе партнер. Хлопці ж, частіше вважають, що жертва винна сама і негативна поведінка жертви повністю або частково позбавляє відповідальності агресора.

Агресія досить часто пов'язана з насильством, оскільки часто спричиняє біль і страждання. Відсутність принципових розходжень у поглядах на поняття насильства над дитиною дозволяє його визначити, як дії дорослих (або однолітків), що спрямовані на примусове втягнення дитини у ситуації, які приводять до приниження, виникнення відчуття болю чи іншим чином негативно впливають на її розвиток фізичного та психічного стану. На відміну від інших актів агресії, що носять одноразовий чи короткочасний характер, насильство, як правило, здійснюється впродовж тривалого періоду, через що жертва постійно знаходиться в напруженому і заляканому стані.

Агресивні підлітки, при всій відмінності їх особових характеристик і особливостей поведінки, відрізняються деякими загальними рисами. До таких рис відноситься бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, відсутність захоплень, вузькість і нестійкість інтересів. У цих дітей низький рівень інтелектуального розвитку, підвищені навіюваність, копіювання, недорозвиненість етичних уявлень. Їм властива емоційна грубість, озлобленість, як проти однолітків, так і проти дорослих. У таких підлітків спостерігається особлива самооцінка (або максимально позитивна, або максимально негативна), підвищена тривожність, страх перед широкими соціальними контактами, егоцентризм, невміння знаходити вихід із важких ситуацій, переважання захисних механізмів над іншими механізмами, регулюючими поведінку. Разом з тим серед агресивних підлітків зустрічаються діти добре інтелектуально і соціально розвинені. У них агресивність виступає засобом підняття престижу, демонстрації своєї самостійності, дорослості [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного емпіричного дослідження оцінки рівня агресивності, соціально-психологічної адаптації та визначення рівня віктимності визначено, що у хлопців переважає вербальна агресія, а у дівчат найбільше виражена образа. Існують певні відмінності в причинах агресивної поведінки. У хлопців головним її мотиватором виступає бажання підтримки самооцінки, в той час як у дівчаток вона прово-

кується загрозою покарання. Адекватно усвідомлене і послідовне самоприйняття особистістю свого «Я», яке може проявлятися у наявності таких рис як: гордість, самоповага, вимогливість, почуття обов'язку – це центральна складова її внутрішнього психічного світу, створює його єдність і цілісність, узгоджуючи і упорядковуючи внутрішні цінності особистості, прийняті нею у відношенні до самої себе.

Отримані дані свідчать, що дівчата частіше схильні виправдовувати насильство, демонструючи пасивну віктимну поведінку, а хлопці більш схильні до виявлення агресивної чи некритичної моделі віктимної поведінки.

Список використаної літератури

1. Виктимологические исследования в мире. – М. : [б. и.], 1995.
2. Віктимологічні аспекти загальної профілактики статевих злочинів в сім'ях, які вчиняються по відношенню до неповнолітніх потерпілих : наук.-метод. рек. / за заг. ред. Н. Ю. Волянук. – Рівне : Принт Хауз, 2010. – 153 с.
3. Віктимологія та агресологія : навч. посіб. / [за заг. ред. Н. Ю. Волянук, Г. В. Ложкіна]. – Рівне : Принт Хауз, 2010. – 256 с.
4. Дослідження Генерального секретаря ООН про насильство щодо дітей (28 липня 2005 р., Нью-Йорк) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.violencestudy.org/r180>
5. Дроздов О. Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості : навч. посіб. / О. Ю. Дроздов, М. А. Скок. – Чернігів : ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. – 156 с.
6. Ильина С. В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств / С. В. Ильина // Вопр. психологии. – 1998. – № 6. – С. 65–74.
7. Коновалов В. П. Виктимность и ее профилактика / В. П. Коновалов // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. – С. 25–31.
8. Мельникова Э. Б. Дети и подростки – жертвы негативных явлений. Основные аспекты виктимизации / Э. Б. Мельникова // Правозащитник. – 1999. – № 2. – С. 17–26.
9. Меньшикова Е. Жестокое обращение с детьми и его возможные отдаленные последствия / Е. Меньшикова // Психол. журн. – 1993. – Т. 14. – № 6. – С. 110–118.
10. Хархан О. М. Психологічні особливості віктимної поведінки підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. М. Хархан ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса). – Одеса, 2006. – 20 с.